

INTERFERENCIJE JEDNOGA SEMANTIČKOG POLJA (OSNOVA – OSNOVICA – TEMELJ – BAZA)

Marko Kovačević

Semantičko-leksička razina jezika najotvorenija je i najgipkija njegova razina, jer se upravo na njoj dodiruju jezik i izvanjezična stvarnost. Time jezik, čuvajući svoju sustavnu koherentnost i relativnu nepromjenjivost, može priopćavati nova iskustva i nove sadržaje.

Tu leksičku kreativnost jezik postiže na tri načina: tvorbom novih riječi, posuđivanjem stranih ili pridavanjem novih značenja starim riječima.

Da se u to uvjerimo, dovoljno je usporediti leksik jednog jezika na dijakronijski različitim razinama, i to ondje gdje je prijelaz iz jednog oblika kulture u drugi jasniji i razgovjetniji. U tom smislu veoma je prikladan Karadžićev rječnik,¹ jer se i na njemu sa svojim specifičnostima razvijala leksička strana suvremenoga hrvatskog književnog jezika. Pa dok je u tom jeziku gramatička razina novoštokavskog tipa ostala konstantnija, leksička je razina kroz stotinjak godina doživjela znatne promjene s obzirom na spomenuti popis. To poglavito vrijedi za rječnik moderne znanosti i kulture, jer Karadžić uglavnom donosi rječničko blago seoske patrijarhalne kulture.

Tako ćemo od četiri u naslovu spomenute riječi u Karadžiću uzalud tražiti riječ *baza*, u leksiku suvremene znanosti i kulture nezaobilazan evropeizam starogrčkog podrijetla. Ali ćemo naći i *osnovu* i *temelj*. Prvu riječ samo sa značenjem koje je imala u tkalačkome umijeću (uzdužne niti u tkanju), a drugu u njezinu osnovnom značenju: temelj kuće, zida (*der Grund, fundamentum*).

U svome daljem leksičkom razvoju hrvatski književni jezik sačuvao je i *osnovu* i *temelj* s njihovim osnovnim značenjima, ali su im, zbog novih iskustava, pridodana i nova značenja. Osim toga u isto su semantičko polje usporedno ulazile još četiri riječi istoga etimološkog podrijetla s *osnovom* (*osnov, osnovica, osnovnica, osnovka*), evropeizam grčkoga podrijetla *baza*, te rjeđe latinizam *fundament*. Dakle, u posljednjih se stotinjak godina u jezičnoj upotrebi našlo osam riječi, bliska ili istoga značenja: *osnova, osnov, osnovica, osnovnica, osnovka, temelj, baza, fundament*.

No u standardnome, tj. normiranijem, sređenijem tipu jezika, nameće se pitanje: jesu li to istoznačnice, riječi istoga značenja, a različitog označitelja, ili im se značenje dijelom podudara, a dijelom razlikuje. Ako su i kad su istoznačnice, u standardnome književnom jeziku, zbog ekonomičnosti komunikacijske funkcionalnosti, suvišno je jedan pojam označavati s više označitelja, kao što bi neprikladno bilo da neka jezična zajednica na razini znanstvenoga i kulturnog komuniciranja istovremeno i usporedno upotrebljava više dijalekata. I u jednom i u drugom slučaju valja se opredijeliti i odabrati.

Jezična praksa sama je dijelom obavila taj izbor te se spomenuto semantičko polje posljednjih tridesetak godina reduciralo na četiri riječi: *osnova, osnovica, temelj, baza*. Ostale četiri riječi u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku susreću se vrlo rijetko izvan rječnika (*osnovica, osnovka, fundament*), ili kao rubna riječ s istočnovarijantnim obilježjem (*osnov*).

¹ V. S. Karadžić, Srpski rječnik, Beč, 1852.

Radi zornijega uvida u novo, s obzirom na broj označitelja prepolovljeno, a s obzirom na broj značenja prošireno semantičko polje, poslužiti ćemo se tabelom. Na njoj su navedena četiri označitelja i njima pridružena (+) ili nepridružena (–) značenja. Pri tom sam se služio rječnicima, leksikonima i enciklopedijama izašlim posljednjih tridesetak godina te nekim drugim tekstovima koji ukazuju na otvorenost i nestabilnost ovoga semantičkog polja.²

	Z N A Č E N J E	O Z N A Č I T E L J			
		osnova	osnovica	temelj	baza
1.	„uzdužne niti u tkanju”	+	–	–	–
2.	„u tlo ukopani oslonac zida”	–	–	+	–
3.	a) „donji dio nečega”	+	+	+	+
	b) „oslonac”	+	+	+	+
	c) „podloga”: ~ mozaika; ~ poda	+	+	+	+
	d) „donji sloj”	+	–	+	+
	e) „podnožje”	+	+	–	+
4.	reg. „imanje, posjed”	–	–	+	–
5.	„predsprema”	+	+	+	–
6.	„početna znanja ili vještine”	+	–	–	–
7.	a) „bit”	+	–	–	–
	b) „polazište”	+	+	+	+
	c) „preduvjet”	+	+	+	–
8.	a) „počelo”	+	–	+	–
	b) „načelo”	+	–	+	+
9.	a) „zamisao”	+	–	–	–
	b) „plan”	+	–	–	–
	c) „nacrt”	+	–	–	–
10.	„razlog”	+	+	+	–
11.	a) „dokaz”	+	+	+	–
	b) „argument”	+	+	+	–
12.	lingv. a) gram. (u tvorbi riječi)	+	–	–	–
	b) (u indoeuropeistici)	–	–	–	+
	c) (u semitologiji)	–	–	–	+
	d) (u fonetici)	–	–	–	+

² Da se izbjegne ponavljanje, rječnici i ostali izvori navodit će se ispod analize svake pojedine riječi.

	c) (u fonemici)	-	-	-	+
	f) (u transform. gen. gram.)	-	-	-	+
	g) „osnovna riječ”	-	+	-	-
13.	<i>metr.</i> „uvodna stihovna stopa”	-	-	-	+
14.	<i>mat.</i> a) <i>arit.</i> / ~ stupnja; <i>m</i> logaritma	+	+	-	+
	b) <i>geom.</i> : ~ poligona; ~ poliedra	+	+	-	+
15.	<i>geod.</i> : ~ triangulacije	-	-	-	+
16.	<i>kem.</i> „hidroksid metala”	-	-	-	+
17.	<i>voj.</i> a) „uporište”	-	-	-	+
	b) „sklonište”	-	-	-	+
	c) „skrovište”	-	-	-	+
18.	<i>soc.</i> : ~ i nadgradnja	-	-	-	+
19.	<i>ekon.</i> a) ekonomska ~	+	-	-	+
	b) porezna ~	-	+	-	-
20.	<i>elektr.</i> „elektroda bipolarnog tranzistora između kolektora i emitora”	-	-	-	+
21.	<i>ind.</i> sirovinaska ~; energetska ~	+	-	-	+
22.	<i>polit.</i> „šire članstvo stranke ili partije	-	-	-	+
23.	<i>astr.</i> „paralaksa u mjerenju udaljenosti nebeskih tijela”	-	-	-	+
24.	<i>bot.</i> „dno ili podina lista”	+	-	-	+
25.	<i>arhit.</i> a) „podnožje”: ~ stupa, kipa ili svoda	-	-	-	+
	b) „podziđe”: ~ građevine	-	-	-	+
26.	„opskrbilište civilnog stanovništva, ekspedicije ili vojske”	-	-	-	+
	a) „opskrbno područje ili teritorij”	-	-	-	+
	b) „skladišta, garaže i radionice”	-	-	-	+
	c) „materijalna sredstva i energetski izvori”	-	-	-	+

Prema popisu na tabeli, riječ *osnova*³ bi imala, uključujući i podznačenja, oko 25 značenja. S obzirom na značenje zabilježeno u Karadžićevu rječniku⁴, ona je u pravom

³ Usp. J. Dayre-M. Deanović-R. Maixner, Hrvatskosrpsko-francuski rječnik, Zagreb, 1960, str. 423 (dalje DDM); Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika, MS, Novi Sad, 1971, sv. 4, str. 220 (dalje RMS); M. Deanović-J. Jerner, Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik, Zagreb, 1975, str. 462 (dalje DJ); Opća enciklopedija, JLZ, Zagreb, 1980, sv. 6, str. 232 (dalje OE); V. Dabac, Tehnički rječnik, 2. dio, Zagreb, 1970, str. 742; R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, MH, Zagreb, 1969, sv. I, str. 999-1000; Leksikon, JLZ, Zagreb, 1974, str. 713.

⁴ N. dj., str. 472.

smislu postala semantički polivalentna. U suvremeni standardni hrvatski književni jezik ušla je i svojim osnovnim (1; 3a, b, c, d, e) i svojim prenesenim značenjima (5, 6; 7a, b, c; 8a, b; 9a, b, c; 10; 11a, b; 12a; 14a, b; 19a; 21; 24).

Značenjem pod br. 1. riječ osnova razlikuje se od ostale tri riječi razmatranog semantičkog polja. Što se tiče značenja pod 3.b,c,d,e, radi preciznosti u standardnome bi jeziku bolje odgovarale riječi *oslonac*, *podloga*, *donji sloj*, *podnožje*, ovisno o kontekstu (mjesto osnova mozaika: podloga mozaika; mjesto osnova poda: podloga poda, itd.). Semantičkom vrijednošću pod br. 6 („početna znanja ili vještine”), riječ *osnova* (u množ.) uspješno je zamijenila evropeizme *elementi* i *principi*: osnove gramatike, osnove filozofije, osnove političke ekonomije; osnove mačevanja, osnove veslačkog sporta itd.

Što se pak tiče značenja riječi *osnova* pod br. 7, 8, 9, 10. i 11, ako se izuzmu eventualni stilski razlozi, u standardnome je jeziku, ovisno o kontekstu, bolje dati prednost riječima koje ta značenja točnije i određenije izriču. Dakle, u tim je slučajevima, osobito kad riječ *osnova* prijede u poštapalicu, bolje upotrijebiti ove riječi: bft, polazište, preduvjet; počelo, načelo; zamisao, plan, nacrt; razlog; dokaz, argument. Evo nekoliko primjera:

„Stari Grci su postavili, pa čak u osnovi i dali jedan dio rješenja svih osnovnih filozofskih problema” (P. Vranicki). Iz konteksta se vidi da izričaj „u osnovi” ovdje znači „u bítí”, „u bitnome”.

„Rezultati Bulićevih otkrića dali su osnovu za mnoge važne publikacije...” (Enciklopedija likovnih umjetnosti, JLZ, Zagreb, 1959, sv. 1, str. 538, odsad ELU). Ovdje osnova znači polazište, te bi preinačena mogla glasiti: „Rezultati Bulićevih otkrića bili su polazište mnogim važnim publikacijama.”

„U Vodicama kažu da je i to jedna od osnova da gost bude zadovoljan” (Vjesnik, 18. 8. 1981, str. 8, dalje Vj.). Budući da je riječ o prethodnoj organizaciji nekih djelatnosti koje privlače turiste, mjesto sintagme „jedna od osnova”, bolje bi stajala sintagma „jedan od preduvjeta”.

„... a zadnja osnova svih konačnih stvari jest Bog” (B. Kalin, Povijest filozofije, Zagreb, 1976, str. 102). Ovdje je riječ osnova upotrijebljena u ontološkom smislu i znači počelo te bi rečenica nešto drukčije stilizirana glasila: „... a počelo svega konačnoga jest Bog”.

„Kina i Sjedinjene Države trebaju surađivati, ali na ravnopravnoj osnovi” (Vj., 8. 9. 1981, str. 2). Da se izbjegne prečesto rabljena sintagma „na ravnopravnoj osnovi”, može se mjesto nje reći: „na načelu ravnopravnosti”, ili jednostavno je zamijeniti prilogom ravnopravno: „Kina i Sjedinjene Države trebaju surađivati, ali ravnopravno”.

„Tako je poznata njegova (Brunnelleschijeva) osnova, neuspjela uostalom, da se 1430 opsjednuti grad Lucca poplavi izmjenom korita rijeke Serchio” (ELU, sv. 1, str. 520). Stavljajući točku iza rednoga broja i slažući apoziciju s njezinom imenicom u isti padež, rečenica bi mogla glasiti ovako: „Tako je poznata njegova zamisao ... da se 1430. opsjednuti grad Lucca poplavi izmjenom korita rijeke Serchija.”

U sljedećoj rečenici riječ osnova znači građevinski nacrt: „Koliko su se kasnije graditelji pridržavali njegove osnove, može se samo pretpostavljati po stanovitim stilskim obilježjima...” (ELU, sv. 1, str. 519).

„Izradio osnovu, kako bi se krajiške šume što povoljnije unovčavale...” (Šumarska enciklopedija, Zagreb, 1963, sv. II, str. 724, dalje ŠE). Ovdje bi riječ *plan* preciznije

stajala mjesto riječi *osnova*. „Nisam dao neodgovornu izjavu nego sam imao osnove za svoju tvrdnju” (Vj., 8. 9. 1981, str. 2). Iz konteksta se vidi da je riječ o razločnosti tvrdnje. Stoga bi rečenica preciznije glasila ovako: „Nisam dao neodgovornu izjavu, nego sam imao razlog za svoju tvrdnju.”

Riječ *osnova* pojavljuje se sa značenjem „dokaz, argument” u izričajima: *imati čvrstu osnovu, biti bez osnove*. Nije teško zamisliti ovakve rečenice: *Izlaganje mu nema čvrste osnove*; ili: *Te su optužbe bez osnove*. Rečenice su preciznije kad glase: *Izlaganje mu nema čvrstih argumenata; Te su optužbe bez dokaza*. No u neodređenijoj ili stilski obojenoj upotrebi ne mora biti isključena ni riječ *osnova*.

U terminološkoj upotrebi (12–25) *osnovi* u suvremenome standardnom jeziku ozbiljno konkurira riječ *baza*, i to vjerojatno zbog terminološke prikladnosti grecizama (etimološka neprozirnost i nemotiviranost za klasično neobrazovanog čitatelja) te zbog manjega jezičnog čistunstva prirodnjakâ i tehničara. Negdje je došlo do raspodjele značenja, negdje do dvojnog interferiranja, a najčešće do prevladavanja isključive upotrebe riječi *baza*.

Tako je u lingvističkoj terminologiji (12) došlo do raspodjele značenja. U užem gramatičkom smislu, u tvorbi riječi, upotrebljava se riječ *osnova*⁵. U ostalim pak lingvističkim granama (12b,c,d,e,f) prevagnuo je termin *baza*⁶, dok se pod 12g ponekad rabi *osnovica*.

U matematičkoj terminologiji (14a,b) *osnova* se kao geometrijski i aritmetički termin usporedno upotrebljava s terminom *baza* (rjeđe se u toj terminologiji upotrebljavaju *osnovica, osnovnica, osnovka, podnica*). I ovdje bi se u suvremenome standardnom jeziku mogla dati prednost terminu *osnova*, ali, zbog spomenutih razloga, nije isključeno da prevagne termin *baza*, ili da se, barem neko vrijeme, upotrebljavaju kao dublete.

Premda se i govori i piše „ekonomska osnova”, kao ekonomski termin (19a) i ovdje prevladava sintagma „ekonomska baza”⁷. U botaničkoj terminologiji riječ *osnova* također se usporedno upotrebljava s rječju *baza*: „...grmič... sa tamnozelenkastim listovima... s uskom klinolikom osnovom i tupim zašiljenim vrhom” (ŠE, Zagreb, 1963, sv. 2, str. 668); „Listovi su jednostavni, u vrhu ušiljeni, većinom na bazi nesimetrični... (isto, str. 76).

Riječ *osnovica*⁸ podudara se s rječju *osnova* značenjima pod 3.a,b,c,e; 5; 7.b,c; 10; 11. Prema Jezičnome savjetniku⁹ *osnovica* je po postanku deminutiv riječi *osnova*, ali se to deminutivno značenje više ne osjeća. Pa budući da se navedenim značenjima podudara s rječju *osnova*, suvišna je. Savjet je za standardni jezik uvjerljiv, što ne isključuje eventualnu upotrebu te riječi zbog stilskih razloga. Osim toga, u terminološkoj upotrebi riječ *osnovica* podudara se s rječju *osnova* pod br. 14.a,b, u čemu im znatno konkurira spomenuti termin *baza*. Što se pak tiče lingvističke terminologije (12.g), riječ *osnovica*

⁵ Vidi npr. Brabec-Hraste-Živković, Gramatika hrvatskosrpskog jezika, Zagreb, 1970, str. 163, et passim.

⁶ Vidi: R. Simeon, sv. I, str. 146. i 147; P. Tekavčić, Uvod u lingvistiku, Zagreb, 1979, str. 116; D. Škiljan, Pogled u lingvistiku, Zagreb, 1980, str. 79.

⁷ Vidi npr. natuknicu u OE, JLZ, Zagreb, 1977, sv. II, str. 500.

⁸ DDM, str. 423; RMS, Novi Sad, 1971, sv. 4, str. 219. i 220; DJ, str. 462.

⁹ Institut za jezik JAZU, MH, Zagreb, 1971, str. 187.

ponekad se upotrebljava s ovim značenjem: drugi dio složenice, određenica, osnovna riječ, temeljna riječ (Grundwort).¹⁰ Osim toga ustaljuje se i u sintagmi *porezna osnovica* (19b): „Porezna osnovica je veličina ili vrijednost o kojoj ovisi iznos nerazrezanog poreza” (OE, JLZ, Zagreb, 1980, sv. 6, str. 558).

Riječ *temelj*¹¹ zanimljiv je primjer strane riječi (balkanizam novogrčkoga podrijetla: *theméliōn*)¹², koja se u dijakronijski i sinkronijski uspješno uklopila u hrvatski književni jezik. U suvremenome standardnom hrvatskom jeziku upotrebljava se i sa svojim osnovnim i sa svojim prenesenim značenjima, izuzev regionalizam pod br. 4, mjesto kojeg se upotrebljavaju riječi *imanje*, *imetak*, *posjed*. Tu uspješnu uklopljenost potvrđuju i mnoge izvedenice te riječi: temeljac, temeljak, temeljan, temeljenje, temeljit, temeljiti, temeljito, temeljitost, utemeljiti, utemeljitelj, utemeljiteljica.¹³

Prema Jezičnome savjetniku¹⁴, riječ *temelj* u prenesenom značenju može se uvijek zamijeniti riječju *osnova*. Mislim da to vrijedi samo u stilski neutralnim pozicijama, što bi trebalo iscrpnije provjeriti na primjerima. Čini se da riječ *temelj*, u svojim prenesenim značenjima, sadrži i izvjesnu konotaciju konkretnosti, koja nedostaje apstraktnijim riječima *osnovi* i *bazi*. Dok je *baza* običnomu govorniku hrvatskoga jezika etimološki neprozirna i služi uglavnom kao termin u apstraktnim disciplinama, a *osnova* i *potka* zajedno sa tkalačkim stanom prešle iz stanova u tvorničke hale, postavljanje temelja kućama i zgradama još je dostupno svakodnevnom iskustvu. Tako se ekspresivnost prenesenoga značenja riječi *temelj* vjerojatno više zasniva na iskustvu koje se pridružuje označitelju, nego na samoj glasovnoj građi označitelja (t-e-m-e-lj). Ta se ekspresivnost osjeća i u figurativnim izričajima (*postaviti*, *položiti*, *udariti temelj*; *srušiti do temelja*) kad se oni usporede s izričajima istog značenja, ali bez konotacije (*osnovati*; *sasvim uništiti*). A pogotovo u pjesničkome i esejističkom stilu: „Vidim da su temelji našega moralnoga poretka duboko podrovani” (A. Šenoa). Zamijenivši riječ *temelj* riječju *osnova*, ili, još preciznije riječju *načelo*, Šenoina bi rečenica glasila ovako: „Vidim da su veoma oslabila načela našega moralnoga poretka.” Smisao je isti, ali bez stilske obojenosti.

Dakako, i ovdje, kao i u upotrebi riječi *osnova*, može doći do neprimjerene upotrebe, do fraze i poštapalice. Evo nekoliko primjera takve upotrebe:

„Libijska strana drži da američka nota 'nije nikakav temelj za raspravu...'” (Večernji list, 22. 8. 1981, str. 40, dalje V.1.). Budući da je riječ o novinskom izvještaju, dakle stilski veoma neutralnom izražavanju, ovdje bi mjesto riječi *temelj* bila primjerenija riječ *osnova*. A stilski još neutralnije rečenica bi glasila: „Libijska strana drži da američka nota ne može nikako poslužiti za raspravu...” ili: „Libijska strana drži da američka nota ne može poslužiti ni za kakvu raspravu...” ili kako drukčije.

¹⁰ R. Simeon, sv. I, str. 1003.

¹¹ Usp. DDM, str. 773; DJ, str. 819; RMS, Novi Sad, 1976, sv. 6, str. 177. i 178; Leksikon JLZ, Zagreb, 1974, str. 977.

¹² Vidi: V. S. Karadžić, nav. dj., str. 735; P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. III, JAZU, Zagreb, 1973, str. 456.

¹³ Usp. DDM, str. 784 i 841.

¹⁴ N. dj., str. 284.

„Ti pokusi već imaju znanstvenog temelja...” (V.1., 31. 8. 1981, str. 21). Bez obzira na spornost ovoga genitiva, osim ako se njime nije željela izraziti djelomična znanstvenost pokusa, popularno–znanstveni tekst, unatoč izvjesnoj zornosti, radije poseže za stilski neutralnijim sredstvima. Tako bi ta rečenica mogla glasiti: „Ti pokusi već imaju znanstvenu osnovu...” ili: „Ti su pokusi već znanstveno zasnovani...” ili, ako se doista radi o još nepotpunoj znanstvenosti: „Ti su pokusi već dijelom znanstveni...”

To pogotovo vrijedi u enciklopedijskom stilu, osobito kad se riječ *temelj* u nekoj struci rabi u svome osnovnom značenju (2): „U novije vrijeme, na temelju urbanističkih planova koncipiranih u suvremenom duhu, podignuti su novi dijelovi grada...” (ELU, Zagreb, 1959, sv. 1, str. 522). Da bi dakle *temelj* doista bio *temelj*, rečenica bi mogla glasiti: „U novije vrijeme, prema suvremeno zamišljenim urbanističkim planovima, podignuti su novi dijelovi grada...”

Dakle, prenesena značenja riječi *temelj* (pod br. 7.b,c; 8.a,b;10;11.a,b), mogu se u stilski neutralnoj poziciji zamijeniti riječju *osnova*, ili, u još preciznijem i određenijem iskazu, ovim riječima: polazište, preduvjet; počelo, načelo; razlog; dokaz, argument.

Što se tiče značenja p.c1 br. 5 (pedsprema), riječ *temelj* najčešće se upotrebljava u množini u izričaju: *imati dobre temelje iz čega*. Ali se usporedno upotrebljavaju i riječi *osnova* i *osnovica*, samo, čini se, češće u jednini: *imati dobru osnovu iz čega*; *imati dobru osnovicu iz čega*.

Riječ *baza*¹⁵, evropeizam starogrčkog podrijetla, od četiri u ovom tekstu analizirane riječi, ima najveći broj značenja. Gotovo 35!

U suvremenome standardnom jeziku upotrebljava se kao termin u različitim strukama (12–25), a često se neopravdano nametnula i izvan terminološke upotrebe, potiskujući preciznije i primjerenije riječi. Jezični savjetnik¹⁶ savjetuje da je izvan terminološke upotrebe bolje uzimati domaću riječ *osnova*. Uputa je opravdana, no i tu je potrebno podrobnije razmatranje.

U praksi se naime u nekim strukama, kao što je rečeno, riječ *baza* naizmjenično upotrebljava s riječju *osnova*. Npr. u matematici (14a,b) i botanici (24). A u lingvističkoj je terminologiji došlo do raspodjele značenja (12).

Što se tiče kemije (16), uz termin *baza* i *baze* upotrebljava se i termin *lužina*, *lužine*, ali s izdiferenciranom upotrebom: „Jake su baze alkalijski i zemnoalkalijski hidroksidi (njihove otopine pokazuju lužnatu reakciju, pa se nazivaju lužinama), a slabe su baze hidroksidi drugih metala” (Tehnička enciklopedija, JLZ, Zagreb, 1980, sv. 7, str. 17). „...prema tome, u kemiji se lužinama nazivaju otopine alkalijskih hidroksida (kalijska, natrijska lužina), a katkad (pogrešno) i sami ti hidroksidi” (OE, Zagreb, 1977, sv. 1, str. 202).

U vojnoj terminologiji (17), u najopćenitijem terminološkom smislu, zbog rečenih razloga, najčešće se upotrebljava riječ *baza* (*vojna baza*, *pomorska baza*, *zrakoplovna baza*, *raketna baza*). Ali, kao što se vidi iz značenja pridruženih označitelju (17a,b,c),

¹⁵ Usp. DDM, str. 15; DJ, str. 24; RMS, Novi Sad–Zagreb, 1967, sv. 1, str. 124; B. Klaić, Rječnik stranih riječi, Zagreb, 1979, str. 154; R. Simeon, sv. I, str. 146. i 147; Leksikon JLZ, str. 87; V. Dabac, str. 43; OE, JLZ, Zagreb, 1977, sv. I, str. 451.

¹⁶ N. dj., str. 34.

ovaj se vojni termin precizira trima podznačenjima: a) uporište, b) sklonište, c) skrovište. Stoga bi se u općem terminološkom smislu mogla upotrebljavati riječ *baza* (vojne baze), no u potanjem preciziranju bilo bi možda bolje reći: vojna uporišta, zrakoplovna uporišta, raketna uporišta; partizanska skloništa; teroristička skrovišta. Ovisno o kontekstu. Evo za to nekoliko primjera:

„Socijalistička i Komunistička partija nisu protiv američkih vojnih baza na tlu Španjolske. SAD sada tu imaju četiri pomorske i zrakoplovne baze” (Vj., 18. 8. 1981, str. 1). Ove bi rečenice mogle ovako glasiti: „Socijalistička i Komunistička partija nisu protiv američkih vojnih baza na tlu Španjolske. SAD sada tu imaju četiri pomorska i zrakoplovna uporišta.”

„Serija oslikava život u okupiranom selu i prikazuje gradnju podzemne baze u koju će biti smještena partizanska štamparija (V. 1., 12. 9. 1981, str. 39). Budući da je riječ o tajnom skloništu ili skrovištu, ovdje je primjerenije upotrijebiti jednu od tih riječi nego neodređeniju riječ *baza*. Tako bi rečenica mogla ovako glasiti: „Serija oslikava život u okupiranom selu i prikazuje gradnju podzemnog skloništa u koje će biti smještena partizanska štamparija.”

U ovoj rečenici mjesto riječi *baza* primjereno je upotrijebljena riječ *skrovište*: „Čuvari revolucije otkrili su u petak u središtu Teherana novo skrovište organizacije Mudžahedini halk” (Vj., 23. 8. 1981, str. 1).

U sociološkoj terminologiji (18), u sintagmi *baza i nadgradnja*, prevagnula je riječ *baza*, a ne *osnova* ili *temelj*. Zbog korijenski prozirne i semantički motivirane riječi *nadgradnja*, ovdje bi najbolje odgovarala riječ *temelj* (temelj i ono što se na nj nadograđuje). Pa ipak je u upotrebi prevagnula riječ *baza*, vjerojatno dijelom zbog toga što su prvi prevodioci Marxovih tekstova prvi dio sintagme tako preveli, a i dijelom zbog toga što se riječ *baza* katkad izdvaja iz te sintagme i samostalno upotrebljava. A u tom je slučaju prikladnija etimološki nemotivirana riječ.

U industrijskoj i tehnološkoj terminologiji (21) riječ *baza* česta je u sintagmama *sirovinska baza*, *energetska baza*: „Industrija celuloze i papira nije napredovala u skladu s potencijalom sirovinske baze” (ŠE, JLZ, Zagreb, 1959, sv. 1, str. 666). Da ju nije teško zamijeniti riječju *osnova*, pokazuje sljedeća rečenica s glagolom osnivati se: „Ne jedna se od tih grana drvne industrije osnivala na bukovini kao industrijskoj sirovini” (SE, sv. 1, str. 666). No i ovdje vrijedi ono što je rečeno o terminološkoj prednosti riječi *baza*.

U posljednje vrijeme riječ *baza* česta je u novinskim tekstovima političko-društvenog sadržaja (22) u ovim sintagmama: *baza i vrh*, *partijska baza i vrh*, *delegatska baza i vrh*. Ovo preneseno značenje odražava piramidalno ustrojstvo ljudskih zajednica i političkih stranaka: baza ili osnova piramide i njezin vrh. Evo nekoliko primjera: „Odluka premijera Joergensena...izazvala je negodovanje u delegatskoj bazi njegove socijaldemokratske stranke” (Vj., 15. 9. 1981, str. 2). „Međutim, novi šef partije...smatra da izvanredni kongres treba odgađati samo dotle dok partijska baza ne ojača” (V. 1., 31. 8. 1981, str. 9). „U međuvremenu, baza...sada pretvara sebe u moćnu snagu koja djeluje na vrh i njegovu strukturu” (V. 1., 31. 8. 1981, str. 9).

Čini se da se zbog uvriježenosti ove sintagme (*baza i vrh*), riječ *baza* ne bi mogla zamijeniti riječju *osnova*, pogotovo kad se izdvoji iz navedenih sintagmi (*djelovati u bazi*).

U novije vrijeme riječ *baza* upotrebljava se i sa značenjem pod br. 26. Što se tiče vojnog termina, o njemu je već bilo riječi. U ostalim slučajevima, kad god je to moguće, bolje je upotrijebiti primjereniju riječ koja dotični sadržaj određenije označava. Katkad se to, dakako, ne može učiniti:

„Ivanja Reka – počela je gradnja tehničke baze radne organizacije koja održava auto-cestu (Vj., 18. 7. 1981). Sintagma „tehnička baza” semantički odgovara značenju pod 26b (skladišta, garaže i radionice dotične organizacije). Možda ju je u ovom slučaju moguće zamijeniti sintagmom „tehnička osnova”. Ali nije teško zamisliti ovakvu rečenicu: *Radnici su se vratili u svoju tehničku bazu*. U tome slučaju teže da može stajati rečenica: *Radnici su se vratili u svoju tehničku osnovu*. Dakako, moguće je zamisliti rečenicu: *Radnici su se vratili u skladište, garaže i radionice*. Ali to je za neke kontekste preopsežna definicija sintagme „tehnička baza”.

U ostalim slučajevima izvan terminološke upotrebe (3a,b,c,d,e;7b;8b), riječ *baza* može se zamijeniti riječju *osnova*. No i u tom ju je slučaju bolje zamijeniti kojom određenijom riječju, bilo u osnovnom, bilo u prenesenom značenju: *osnova*, temelj, oslonac, podloga, podnožje, donji dio, polazište, načelo. Evo jednog takvog primjera:

„Mi smatramo da postoji i drugi put...za svestranu miroljubivu suradnju naroda na bazi ravnopravnosti” (V. 1., 22. 8. 1981, str. 37). Sintagma „na bazi ravnopravnosti” mogla bi se zamijeniti sintagmom ”na načelu ravnopravnosti”.

Dakle, ovo semantičko polje zanimljiv je primjer leksičke otvorenosti i kreativnosti, ali i izvjesnoga semantičkog interferiranja i potrebe novog odabiranja i sređivanja. Osim toga ono pokazuje naglašenu tendenciju k homonimiji, koja inače, vjerojatno zbog relativne duljine riječi te znatne perfixalne i sufiksalne tvorbene moći, nije izrazita u hrvatskome jeziku. U tom smislu najindikativniji je geometrijski termin *baza (osnova)*. Za taj se pojam u nekoordiniranu traganju više ili manje usporedno upotrebljavalo šest riječi: *osnova*, *baza*, *osnovica*, *osnovka*, *osnovnica* i *podnica*. No potreba za ujednačenošću svela je tih šest istoznačnica na dubletu: *baza (osnova)*. Prije tog reduciranja, bolje rečeno usporedno s njime, postojala je tendencija odabiranja i raspodjele značenja unutar geometrijske terminologije. Tako se *osnovica* upotrebljavala u planimetriji (*osnovica* trokuta), a *osnovka* u stereometriji (*osnovka* piramide).¹⁷ No tu je, kao i u čitavu ovdje razmatranu semantičkom polju, prevagnula tendencija k homonimiji: reduciranje broja označitelja i pridavanje novih značenja istom označitelju, pri čemu su bliži ili dalji kontekst jedini značenjski razlikovni element.

Uzrok su takvoj tendenciji vjerojatno složeni psihološki i kulturološki razlozi. Tako je izvjesna lakoća i zornost prostornog percipiranja (psihološki moment) omogućila scijentističkom iskustvu svijeta i kasnije u tom smjeru oblikovanu mentalitetu (kulturološki moment) da zorno, u široku rasponu, a ipak ekonomično s obzirom na pamćenje, izrazi svoje uzročno-posljedično poimanje pojava. Takvo se poimanje pojava leksički transponiralo u prostornu sliku: *osnova*, *baza*, temelj i ono što na tome počiva, što se na to nadograđuje, iz tog proizlazi. (Sjetimo se Marxove baze i nadgradnje u tumačenju društvenih pojava te Freudove trokatno zamišljene psihe.)

¹⁷ Usp. V. Dabac, str. 742.

Pa premda se u slučaju neke izdvojene riječi ne može govoriti o granicama njezine „semantičke nosivosti“, u slučaju ovdje analiziranog semantičkog polja često je došlo do pretjeranoga i suvišnog proširivanja značenja jedne riječi (homonomija), na štetu preciznijega i primjerenijeg označavanja, a što i jest svrha standardiziranog leksika.

Sažetak

Marko Kovačević, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb
UDK 801.3+801.54:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 8. siječnja 1982.

The paper deals with the meanings and stylistic values of the words *osnova*, *osnovica*, *temelj*, *baza* in modern standard Croatian.

P I T A N J A I O D G O V O R I

I OPET O TOČKI IZA RIMSKIH BROJAKA

Čitatelj R. K. iz Rijeke prigovara izostavljanju točke iza rednih brojeva pisanih velikim rimskim brojkama u jednom oglasu objavljenom u Jeziku. U svojem dopisu Uredništvu piše:

»U jeziku 2/29. ...Pročitao sam ovakvo reklamno štivo: RUSKOHRVATSKI ILI SRPSKI FRAZEOLŠKI RJEČNIK I I II SVEZAK. Molim uredništvo Jezika da mi odgovori je li jezično pravilnije i ljepše pisati RJEČNIK I I II SVEZAK, što možemo pročitati i kao *rječnik i i ii svezak*, ili RJEČNIK I. I II. SVEZAK, kako to u našoj okolini pišemo otkako znam za sebe.«

O tom se problemu u nekoliko navrata pisalo, i u novinama, i u stručnim časopisima, pa i u našem (usp. Lj. Jonke. „U latinici je tačka iza rimskog rednog broja funkcionalno potrebna“, Jezik, XVI, 156–157; A. Šojat, „Točka kao pravopisni znak“, Jezik, XXIV, 104–108) i s naše strane ne bi trebalo ništa dodavati onom što je u tim člancima rečeno.

Ipak, da odgovorimo na postavljeno pitanje, ukratko ćemo ponoviti neke argumente iz tih članaka.

»Tačka iza rimskog rednog broja u latinici svakako ima funkcionalno značenje, pa je potrebno da je i Pravopis propiše« (Lj. Jonke, n. dj., 157).

»Svojom odredbom da se redni brojevi ne označuju točkom ako se pišu rimskim brojkama novosadski pravopis nije uzeo u obzir čestotu mogućnosti dvostrukoga dešifriranja velikih slova u latiničkim tekstovima: kao zapisa određenoga glasa (odnosno nekih glasova) u jednom morfemu ili kao simbola koji određuje govornu reprodukciju niza morfema sa značenjem nekoga rednoga broja u pojedinim paradigmatiskim oblicima (usp. npr. dvoznačnost zapisa: I GIMNAZIJA JE POČELA RADOM – treba li taj tekst pročitati: *i gimnazija...* ili *prva gimnazija...?*). Očito je da takve dileme sprečavaju nesmetani prijenos obavijesti« (A. Šojat, n. dj., 105).

I u rečeničnom kontekstu moramo često zastati u čitanju, pa tek nakon